

Gözəl sənətlər toplusu

QOBUSTAN

AZƏRBAYCAN YAZIÇILAR BİRLİYİNİN NƏŞRİ

* ڤوبۇستان *

* قوبۇستان *

* قوبستان *

1969-cu ildən çap olunur

• **O** nun tabloları elə bil
özünün davamıdır

• **Bu, RAMİZ NOVRUZOVdur**

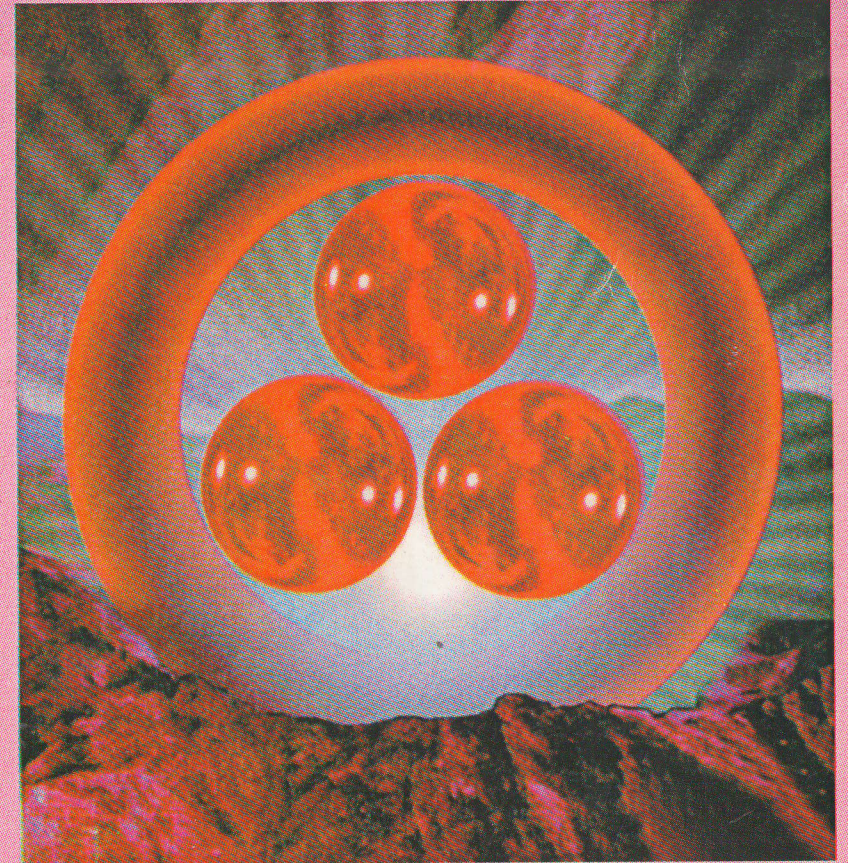
• **QARA QARAYEV**
xoşbəxt idimi?

• **Kosmosdan**
yerə düşmüş
əcayib daş

2

2002

118

Azərbaycan sirk sənəti əsrlərin dərinliyindən, ən qədim atəşə tapınma mərasimlərindən, el-oba oyunlarından, igidlərin qüvvət və çeviklik yarışmalarından, dərvişlərin sirlərlə dolu hoqqalarından, xalq məzhəkəçilərinin məzəli və mənalı yumorla zəngin sənətindən bəhrələnərək, müstəqil, özünəməxsus inkişaf yoluna malik olmuşdur. Öz qeyri-adi məharətini nümayiş etdirərək, obasına, ölkəsinə, millətinə ad-san gətirən el sənətkarları dünyada Azərbaycan haqqında müsbət fikrin formalaşmasında çox böyük rol oynamışlar. Təəssüf ki, son illər müasir sirk sənəti haqqında olan yazılarda Azərbaycan pəhləvanlarının adı çox az-az çəkilir. Halbuki adlı-sanlı pəhləvanlarımız uzun illər Azərbaycanın qüvvət, qüdrət, yenilməzlik rəmzi kimi millətimizə şərəf gətirmişlər. Məlumdur ki, fəvqəladə qüvvəyə və fiziki hazırlığa malik olan pəhləvanların hünəri zaman-zaman dildən-dilə düşərək əfsanəyə dönürdü. Azərbaycanın nağıl və dastanlarında pəhləvan

SİRİKDƏ PƏHLƏVANLIQ

cəsarəti, igidliyi, ağılı, təmkinini ilə fərqlənən güclü şəxs kimi təsvir olunurdu. Türk xalqlarının mənəvi mədəniyyət abidələri olan “Bilqamis” ulu kitabı, “Avesta” dini kitablar külliyyatı, “Orxon-Yenisey” kitabələri, “Alp Ər Tonqa” dastanı, “Dədə Qorqud” kitabı, “Koroğlu” dastanı, Nizaminin “Xəmsə” poeması və onlarla başqa mənbələrdə cəsur, qüvvətli, igid pəhləvanlar haqqında geniş söhbət açılır. “Türklərin altun kitabı”nda dastan üslubuna uyğun olaraq Turan hökmdarının oğlu Alp Ər Tonqanın cəsurluğuna, cəsarətinə, qeyri-adi gücünə, qüdrətinə adlar verilir, o, aslanla, timsahla, fillə müqayisə edilir: “Alp Ər Tonqa aslan saçlı, sərvi boylu idi. Hücüm çəkərkən timsah qədər cəsur, ov ovlarkən erkək aslan kimi çevik, vuruşmada savaşı fil qədər qüvvətliydi. Yüyürdüyü zaman yeri sarsıdır, ayaq basıb toz qaldırdığı yer də-rəyə, çeşmə çaya dönərdi”. Tonqa (tona) adının özü qədim türk dillərində rəşadətli ər, cəsur, igid ər deməkdir. Tonqa sözünə daha iki si-

fət: Alp (igid, bahadır, qəhrəman) və Ər (kişi, mərd, qüdrətli) əlavə edilmişdi. Alp Ər Tonqa – yəni ərənlərin ərəni, igidlərin igidi, cəsurların cəsuru. “Orxon-Yenisey” kitabələrindəki qəhrəmanların da adları onların xarakterini əks etdirir: Ərdəli Anar, Ərən Uluğ, Alp Turan, Taman Tarkan. Daha sonralar yaradılmış “Dədə Qorqud” boylarında qəhrəmanların obrazları cəmiyyətdəki mövqeyindən asılı olmayaraq, igidlik və qüvvəsinə görə xalqın hörmətini, məhəbbətini qazanmışdı. Təsədüfi deyildir ki, əsərdə Dirsə xanın oğlu Buğacla, Baybörə bəyin oğlu Bamsı Beyreklə yanaşı qəhrəman xalq pəhləvanı “ərənlər ərəni” Qaracuç Çoban eyni məhəbbətlə təsvir olunmuşdur. Bu əsərlərdə qüvvətli türk oğullarının hər birinə verilən adlar və sifətlər onların xarakterini açır, daxili və zahiri keyfiyyətlərini əks etdirir:

Qaragünə – “Qaradərə ağzında qara buğa dərisindən beşiginin yapuğı olan, acığı tutanda qara taşı kül eliyən, bığın ənsəsindən yedi yerdə dügən, ərənlər ərəni, Qazan bəgin qartaşı Qaragünə”.

Şir Şəmsəddin – “Dəstursızca Bayandır xanın yağısın basan, altmış bin kafirə qan qusduran, ağ-boz atın yalısı üzərində qar tutdıran qəflət qoca oğlu Şir Şəmsəddin”.

Aruz qoca – “Altmış ərəkəc dərisindən kürk eləsə topuqlarını örtmiyə, altı ökəc dərisindən külah etsə qulaqlarını örtmiyə, qol bıdı xırance, uzun baldırları incə, Qazan bəyin tayısı at ağuzlu Aruz qoca”.

Ərkək – “Bahadır, dəlü, yaxşı yigit”.

Qaracuç Çoban – “Ərənlər əvrəni Qaracuç Çoban”...

Təbiidir ki, Azərbaycan sözünün yaranması da xalqın qəhrəman, qüdrətli oğullarına istinadən, xalqını dünyaya tanıdan pəhləvanlarımızın şərəfinə, dörd türk sözünün birləşməsindən yaranmışdır: AZ+ƏR+BAY+CAN. Az – qədim, güclü, qüdrətli türk tayfa adıdır; ər – ər, kişi, igid deməkdir; bay – bəy, zəngin mənasına gəlir; can (qan, kan) – xan sözünün qədim, arxaik şəklidir. Açılışı igid ərlerin, bəylərin, xanların ölkəsi deməkdir. Dahi Nizaminin “Xəmsə” poemasında da, müsbət qəhrəmanlar fiziki cəhətdən qüvvətli, əzəmətli, çəvik təsvir olunmuşlar. Məhz bu əsərin qəhrəmanlarına olan rəğbət və məhəbbət hissi insanları fiziki kamilliyə çağırır, idmana həvəsləndirir. Xalqımızın qəhrəmanlıq eposu olan “Koroğlu” dastanı da igid, qüdrətli türk oğluna möhtəşəm bir abidədir. Alı oğlu Rövşən və onun silahdaşlarının qüvvəsi, əzəməti, igidlikləri, cəsarəti əsərdə çox dolğun boyalarla təsvir olunmuş, ümumiləşmiş türk pəhləvanı obrazı yaranmışdır. Əlbəttə, bütün bu obrazları, ədəbi qəhrəmanları xalq təxəyyülü əfsanəvi, qeyri-adi xüsusiyyətlərlə təsvir etsə də, şübhəsiz hər bir obrazın arxasında real tarixi şəxsiyyətlər durur. Onların hünəri, şücaəti, əzəməti dildən-dilə keçərək əfsanəyə, nağıla, xalqın mənəvi sərəvətinə dönür. Bizim Şumerli əcdadlarımız hələ bilqamis dövründən bahar bayramını, qurban bayramını qeyd etmişlər. Bu bayramlar dinlərin yaranmasından çox-çox əvvəl meydana gəlmiş, xalqlarının xəlqi-milli bayramı olmuşdur. Yazda, gecə ilə gündüz bərabərleşdiyi gün hədsiz təntənə və şadyanalıqla keçirilən bu bayramı xalq müxtəlif mərasim və ayin oyunları ilə qarşılayırdı. İlin təhvili yaylım atəşi, musiqi ilə qeyd olunur, süfrələr açılır, tonqallar yandırılır, hamı, kiçikdən tutmuş, ağsaqqal və ağbirçəklərə qədər tonqal ətrafındakı tamaşalarda iştirak edər, müxtəlif oyunlara baxardılar.

Qeyri-adi bacarığa malik olan xalq sənətçiləri bu bayramlara xüsusi hazırlaşardılar. At üzərində müxtəlif akrobatik hərəkətlər edən at canbazları, hər dəfə daha təhlükəli oyunlar icra edən kəndirbazlar, odla qorxulu oyunlar nümayiş etdirən atəşincövlər, çox sayda müxtəlif əşyaları cəldliklə atıb-tutan möhrəbazlar, xalqı heyrətə gətirən sehərbazlar, dəhşət doğuran ilan ovsunçuları, duzlu məzəli təlxəklər, məzhəkəçilər, bütün bunlar Azərbaycanda sirk sənətinin rüşeymləri, ilk addımları idi. Bu şəxslərin hünəri dildən-dilə gəzir, onlar öz ellərindən çox-çox uzaqlarda məşhurlaşır dılar. Bu şənliklərin əsas qəhrəmanları isə hər dəfə el pəhləvanları olurdu. Bayramın ən qızğın vaxtında meydana dairə qurulur, hamı bir nəfər kimi pəhləvanların tamaşasına toplaşır dı. Elin qüdrətli oğulları bir-bir musiqi sədaları altında meydana çıxar, rəqs edər, əzələlərini oynadar, müxtəlif akrobatik hərəkətlərlə cəldliklərini nümayiş etdirərdilər. Kişilər bu və ya digər pəhləvanı tərifləyərək bərkədən mübahisə edər, hansının qalib gələcəyi barədə mərəc qoşardılar. Qızlar, gəlinlər də öz aralarında pıçıldaşaraq, oğrun baxışları, xəfif təbəssümləri ilə pəhləvanları ruhlandırardı. Pəhləvanlar bir-bir ağır daşları qaldırmaqda, boynunda yoğun tır sındırmaq, kəndirlə çəkişmək, ağır dəmir mil oynatmaq sahəsində yarışar, daha cəsarətliləri qaralıq tövlədə bəslənmiş nəhəng öküzlə çarpışardı. Sonra pəhləvanlar qurşaq tutar, güləşərdilər.

Zaman keçdikcə bəzi pəhləvanlar bu işi

özünə
tərib,
məşhu
kişafı
hadisə
məşgul
çox şəl
vanlı m
300 nə
mançı t
bu meyd
ya kvad
meydan
nanın iç
aşqı adla

özünə peşə seçərək, eldən-elə gəzmiş, bilək və qol gücü ilə hünər göstərərək, özünün qeyri adi qüvvəsini nümayiş etdirərək, öz məmləkətini məşhurlaşdırmışdır. Orta əsr Səfəvilər dövrü pəhləvanlıq sənətinin inkişafına böyük təkan verdi. Bu dövrdə dünya idman tarixinin ən nadir hadisələrindən olan zorxanalar yarandı. Zorxanalar bədən tərbiyəsi ilə məşğul olmaq üçün tikilmiş xüsusi idman evləri idi. Azərbaycanın bir çox şəhərlərində yerləşən bu tikililər, ortasında kiçik gümbəzi olan tavanlı məscid, hamam və ya türbəni xatırladırdı. Bina ortasında 200-300 nəfərlik tamaşaçı yeri ilə əhatə olunan və eyni vaxtda 15-20 idmançı tutan dərin oyun meydançası yerləşir. Qoud və ya süfrə adlanan bu meydança müasir sirk arenasına bənzəyirdi. Planda səkkizbucaq və ya kvadratşəkilli, ölçüsü 10 x 10 metr, dərinliyi təqribən 1 metr olan bu meydançanın döşəməsi tikanlı otlarla doldurulur, üstü palçıqlanırdı. Bina ortasında iç divarlarını müxtəlif rəsmlər bəzəyirdi. Tavan və divarlardan asqı adlanan parça, pərdə, ipək lentlər, xalça, çilçıraq, dəvəquşu tükü

və yumurtası, tirməşal, quzu dərisi və şair bu kimi bəzəkələr asılırdı.

Azərbaycan mədəniyyəti tarixinin unudulmaz abidələrindən olan zorxana sənətində tamaşa, musiqi və əyləncə ünsürləri həddən artıq zəngin və qabarıq olduğundan, oradakı idman və yarış cəhətlərini üstələmiş, arxa planda qoymuşdu. Elə bu səbəbdən tarix boyu zorxana oyunları el tamaşalarımızın bu növü kimi qəbul olunmuşdur. Yazılanlara görə, ənənəvi sayı doqquza çatan, musiqi və oxuma ilə müşayiət olunan həmin oyunları iki yerə bölmək olar. Ən əvvəl rəqsvari, şux ovqatlı müxtəlif idman məşğələləridir ki, bunlar irəlidəki oyun və yarışlara bir növ hazırlıq, müqəddimə olmuşdur. İkinci – cürbəcür idman alətləri ilə oynanılan oyunlar və güləşmə yarışdır.

Səfəvilər dövründə Azərbaycanda yaşamış Mirnəcat özünün “Güligüştü” adlı mənzum əsərində zorxana oyunları haqqında zəngin məlumat toplamışdır. Yarışlara uca kürsüdə oturub, qumrov adlanan saçaqlı zınqırovu cingildədən yarış və oyunları idarə edən yaşlı sənətkar – mürşid rəhbərlik edərdi. Zorxana oyun meydançasının əsas fiquru isə, ən təcrübəli pəhləvan olan miyandar olurdu. O, həm hakim-sərəncamçı, həm təlimatçı, həm meydan qızısqıran kimi çıxış edərdi. Adətən oyunlar mil oyunu ilə başlayırdı. Mil – şümşad, səndəl, və ya palıd ağacından hazırlanıb, içi qurğuşunla doldurulan, butulkaya bənzəyən bəli-bəzəkli idman alətidir. Bu alətin boyu 110 sm, yoğunluğu 25 sm, çəkisi isə 10 kq-dan 30 kq-a kimi çatırdı. Mil oyununun iştirakçısı xalq arasında “milbaz”, “toxmaqoynadan”, “zopuoynadan” da adlandırılırdı. Oyunda milbazlar dairə şəklində ayaq üstə duraraq, milləri iki əlinə alır, təbilin ahənginə uyğun sağ əlindəkiləri yuxarı qaldırır, sol əlindəkiləri aşağı salırdılar. Yaxud hər iki mili başı üstündə tutub, hər lədir və ya bir mili tək əli ilə yuxarı atır, yerə endikdə isə dəstəyindən tuturdular. Bu hərəkətlər nağaranın ritmləri ilə getdikcə artan tempdə müşayiət olunurdu.

Zorxana idmançılarının qurşağa sarıyıb ayaqlarının altından keçirdikləri parça ləng və ya təkaltı adlanırdı. Küştü iştirakçıları tünükdə adlanan, çox qalın, davamlı parçadan tikilərək gödək şalvara bənzəyən dizlik-tuman geyərdilər. Bunun da üzəri tikmələrlə bəzənir, bəzi hissələri isə incə dəri və ya meşindən tikilirdi. Geyimin lifəsinin uclarında keçə tükündən əyrilib qızılı və gümüşü güləbətın sapından toxunmuş

qotazları olan tumanbağısı da olurdu. Pəhləvanın gövdəsi və dizdən aşağı hissəsi açıq qalar, çox zaman da ənənəvi olaraq bellərinə küsti adlanan kəndir bağlayardılar.

İkinci zorxana oyunu yekba oyunu idi. Bu oyunda iştirak edən idmançı pəhləvanlar yekbagir adlanardı. Onlar taxtadan hazırlanmış, formasına görə ortası dəstəli qapı və ya darvazaya bənzəyən yekba və yaxud bargir adlanan idman aləti ilə müxtəlif hərəkətlər icra edərdilər. Bu alətin orta hesabla boyu 150 sm, eni 50 sm, qalınlığı 3 sm olurdu. Alətin taxtadaş adlanan kiçik həcmli növü də mövcud imiş. Oyun iştirakçıları arxası üstə uzanaraq hər əlində bir alət tutur, gah sol qolu, gah sağ qolu ilə onları yuxarı qaldırır, gövdələrini sağa və sola çevirərdilər. Bu hərəkəti iyirmi dəfə və daha artıq təkrar edən idmançı qalib hesab edilərdi.

Mənşəcə qədim tarixə, Nizami dövrünə mənsub olan zorxana oyunu kəbbadə oyunu adlanırdı. Bu oyunda istifadə olunan idman aləti kəbbadə, zəmbərək, zəncirkaman adlanırdı. Bu, təxminən 15-45 kq ağırlığında olub, dəmirdən hazırlanmış, dəstəyin ucları çox da qalın olmayan zəncirə müxtəlif dəmir qırıntıları quraşdırılırdı. Oyun iştirakçılarına xalq arasında kəbbadəgir, zənciroynadan deyərdilər. Oyunda ifaçılar sağ əli ilə alətin zəncir çilləsinə, sol əli ilə dəstəyin ortasından tutub, gah sağ, gah sol qollarını büküb açır, yaxud aləti başı üstə qaldırır, sağdan-sola, soldan-sağa, bir çiyindən başqa çiyinə atır, bəzən isə onu baş və bədəne keçirərdilər. Zəncirin iti qırıntıları idmançının sifət və bədənə toxunmamalı idi. Zəncirin ritmik səsi zurna səsləri ilə ahəng təşkil edirdi. Mürşid ifaçıların hərəkətlərini ucadan sayar, oynunu oxuma ilə müşayiət edərdi. Qaydaya görə aləti yüz yetmiş dəfədən az oynatmaq olmazdı. Kəbbadə oyununun sonunda ən təcrübəli kəbbadəgir və yaxud miyandar özü çərxi kəbbadə və yaxud təndövrə adlanan, çox mürəkkəb bir oyun ifa edərdi. O, yerində dövrə vura-vura, idman alətini başı üstə hərləyərkən tədricən boynundan qurşağa qədər endirir, sonra bu yolla onu ayağı üstə çatdırır və yerə salırdı, sonra alətin içinə keçib yenə cəld hərəkətlərlə, əvvəl beli və başına kimi qaldırır və nəhayət başı üzərindən çıxardı.

Sino oyununun iştirakçıları olan pəhləvanlar sinəvər adlanırdı. Onlar yerdən bir qarış yuxarı, üzüqoylu uzanıb, əlləri ilə sinoağacı ad-

lanan kiçik taxta alətə arxalanardılar. Sonra qolları büküb açmaqla gövdələrini gah sağ, gah sol tərəfə qaldırır, endirərdilər. Təbilçinin müşayiəti ilə mürşüd oxuyar, say aparardı. Ən azı 30-40 hərəkətdən sonra sinəsi yerə toxunmadan ayağa qalxan oyunçu qalib sayılırdı. Bəzi mahir pəhləvanlar arxalarına ağır daş qoyar, yaxud bir balaca oğlan uşağı oturdular.

Tamaşaçıların rəğbətlə qarşıladığı oyunlardan biri də sənqaldırma və yaxud daşoynatma idi. Bu oyunda pəhləvanlar oval şəkilli, ağır, bərk taxtadan hazırlanmış sənqisino (“sinə daşı” anlamındadır) adlanan bir, iki, üç pudluq çəki daşlarına bənzər idman aləti ilə çıxış edərdilər. Oyun idman daşlarını yuxarı atıb, sonra iki əllə tutmaqdan və başqa mürəkkəb tryuklardan ibarət olardı. İdmançılara qüvvət, dözümlü iradə və sair bu kimi cəhətlər aşılardan digər zorxana oyunları – ayaqdöymə, dövrən, zəncirqırma da mövcud idi. Zorxana pəhləvanları adətən zorxana oyunlarının birində ixtisaslaşar, ad qazanardılar. Zorxana oyunları ənənəvi olaraq, güləş yarışları ilə bitərdi ki, bu yarışmada bütün pəhləvanlar çıxış etməli idilər. Yarışın ən qədim ənənəvi adı güştü (“güclü” sözündəndir) adlanırdı. Tamaşa ünsürləri ilə zəngin olan həmin yarış hər bir pəhləvan üçün böyük sınaq və əsas örnək yeri olmuşdur. Güləşçi pəhləvanlar güştigir adlanardılar, onlar, adətən üzrə çəki dərəcələrindən asılı olmayaraq kiçik (beçəgüştigir), orta (miyanə pəhləvanlar) və ən tanınmış, iqtidarlı (ustad) pəhləvanlara ayrılırdılar.

Zorxana pəhləvanları buzov dərindən tikilmiş, kisbət adlanan dar tuman geyərdilər. Kisbət arxadan bəldə oturduğu halda, öndən göbək altında dururdu. Nazik dəri ipliklər ilə həm bəldən, həm diz çanaqları altında sıx bağlanar, ön tərəfinə bəzəkli tikmələr salınardı. Yağlıgüləş zamanı isə pəhləvanın gövdəsi ilə birlikdə tumanın da üz tərəfi yağlanar və heç vaxt yuyulmayaraq xüsusi zənbildə saxlanardı. Zorxana küştisinin iki növü vardı. Bunlardan biri Deyləmvaz, digəri isə Şəhrivaz adlanırdı.

Zorxana pəhləvanlarının himayəçisi əfsanəvi Puriya Vəli sayılırdı. Pəhləvan canbazlar onun adına and içər, ona nəzir deyərdilər. Pəhləvanlar mürşidin işarəsi ilə meydana çıxar, “cəngi” sədaları altında dairə boyu var-gəl edər, əzələlərini oynadar, müxtəlif akrobatik hərəkətlər icra edərdilər. Əvvəlcə mürşid küştü sənəti vəsfinə küligüştü ad-

lanan
ləvan
dəvət
la çağ
oxunur
öyünə
cəzin
zorba
mə baş
almışdı
ha bir
daha q
güləş z
fektli ol
birinə i
alqışları
Zor
rilən fra
növlərin
xapaça”,
“pişling”
yişə də,
tifadə ol
heç-heçə
bədənləri
maraqlı e
dizlərinə
vanlar m
Zorxan
Pəhlə
tanda, İran
əvvəllərin
tağalı Hü
Axundov
şim oğlu,

lanan ənənəvi zorxana mahnısı ifa edərdi. Mahnı oxunan zaman pəhləvanlar bir-birinin bədənini piyləyərdilər. Sonra pəhləvanlar güləşə dəvət olunardılar. Bu mərasim səla adlanırdı. El arasında işlənən “Səla çağırmaq” ifadəsi o zamandan qalmış, güləşə çağırmaq, “Meydan oxumaq” mənasındadır. Pəhləvanlar qarşı-qarşıya dayanaraq, öyünə-öyünə rəcəz adlanan hədə-qorxulu şer və ya mahnı ifa edərdilər. Rəcəzin ürvey adlanan başqa bir növü də var idi. Xalq içində ona hərbezorba da deyərdilər. Mürşüdün işarəsi ilə, cəngi sədaları altında güləşmə başlayırdı. Zorxana güləşi, zaman keçdikcə daha mükəmməl şəkil almışdı; burada müxtəlif fəndlərdən istifadə olunurdu. Bu güləşin daha bir cəhəti, burada tamaşa ünsürlərinin yarış cəhətlərinə nisbətən daha qabarıq olması idi. Belə ki, musiqi sədaları ilə müşayiət olunan güləş zamanı pəhləvanlar taktiki mübarizədən çox fəndlərin daha effektiv olmasına üstünlük verər, bu fəndləri daha gözəl işlətməkdə bir-birinə imkan yaradardılar. Hər bir uğurlu fənd tamaşaçıların gurultulu alqışları ilə qarşılanırdı.

Zorxana pəhləvanlarının işlətdiyi fəndlər sonradan sirkərdə keçirilən fransız güləşində, eləcə də idman güləşinin yunan-roma sərbəst növlərində geniş istifadə olunurdu. “Ayaqçaldı”, “qurdqapanı”, “yaxapaça”, “köpəyquyuğu”, “tülküquyuğu”, “miyangir”, “paçabənd”, “pişling”, “topuqqapma”, “çəngəl” və sair güləş fəndlərinin adı deyisə də, bir çox fəndlər olduğu kimi müasir idman növlərində də istifadə olunur. Güləşdə qalib gələn üstün, məğlub olan sinqin adlanır, heç-heçəyə isə xurcuntayıdüşmə deyərdilər. Çox zaman pəhləvanlar bədənlerini piylə yağlayardılar ki, bu da güləşməni daha mürəkkəb və maraqlı edərdi. Ən qüdrətli pəhləvanlar məğlubedilməzlik rəmzi kimi dizlərinə və dirsəklərinə güzgü bağlayardılar. Xalq içində belə pəhləvanlar məhəbbət və iftixarla “aynalı pəhləvan” adlanardı.

Zorxana oyunları Azərbaycanda bir çox adlı-sanlı, yenilməz, güclü pəhləvan nəslini yetirmişdi. XVIII əsrin sonlarında Çində, Hindistanda, İranda, Misirdə şöhrət tapmış şirvanlı Məhəmməd, XIX əsrin əvvəllərində Zaqafqaziyada, Dağıstanda, İranda şöhrət tapmış maştağalı Hüseynqulu Hacı Mürsəl oğlu, onun şagirdi Məşədi Əbdüləli Axundov (“Altıaylıq pəhləvan”), abşeronlu Hüseynqulu Mirzə Həşim oğlu, balaxanlı Sar Pənci, bakılı Şonu Abdulla, Əhmədli Məm-

məd, Atababa zorxana üzrə xüsusi hörmət qazanmış pəhləvanlar idilər. Şonu Abdulla XIX əsrin əvvəllərində Bakıda Qız qalası yanında zorxana binası təsis etmiş, orada ilk miyandar olmuş, 116 illik ömrünü zorxana sənətinə həsr etmişdir. Şonu ləqəbi şonu sözündəndir. Abdulla şonu qutabı xoşlaması, bir oturmağa bir tabaq qutab yeməsi ilə xalq içində məşhurlaşmış, belə bir ləqəb qazanmışdı.

Ümumiyyətlə zorxanalarda sevimli pəhləvanlara ləqəb vermək dəb idi. Onların qəribə adları da bununla izah olunurdu: Qatırçı Mirzə, Hilali Pəhləvan (Əli Himmət), Zorba Rzaqulu, Xarış Məmmədəli, Axmaqnevəsi İsrəfil, Çopur Sayadoğlu, Balabançioğlu Məhəmməd və s. Altıaylıq ləqəbli Əbdüləli də tamaşaçıların sevimlisi idi. Bu ləqəb ona doğrudan da altıaylıq doğulduğu üçün verilmişdi. Tamaşa bitdikdən sonra pəhləvanlardan biri meydana çıxıb, özünə rəqib dəvət edər, meydan sulayardı. Adətən bu çağırışları Altıaylıq edərdi. O, uca-boylu, enli kürəkli, arıq bir gənc idi. Başını ülgüclə qırxar, uzun qara biş saxlardı. Təbəssüm çöhrəsindən əskik olmazdı. O, sonda meydanın ortasına atılar, əlini sinəsinə qoyaraq tamaşaçılara təzim edərdi. Tamaşaçılarından güləşmək istəyən olurdusa, o, dərhal meydançada soyunardı. Azərbaycanda pəhləvanlarla güləşməyə Əfqanıstandan Haddi Mübarək, İrandan İbba pəhləvan, Əli-Məhəmməd, Dağıstandan Yusif Zaali, Gürcüstandan Sandro və bir çox başqaları gələrdilər.

Zorxana sənəti Azərbaycan mədəniyyətində silinməz iz qoymuş, milli xarakterin formalaşmasında, idmanın, xüsusilə sirk sənətinin inkişafında əvəzsiz rol oynamışdır. Bakıdakı zorxanayı Şonu Abdullanın ölümündən sonra onun oğlanları idarə edirdilər. XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan artıq yeni ictimai quruluş, yeni siyasi-iqtisadi şəraitdə yaşayırdı. Bakıya dünyanın hər yerindən, xüsusilə də Rusiyadan və Avropanın inkişaf etmiş ölkələrindən axan sərmayə ilə birlikdə, bu ölkələrin mədəniyyəti də hopurdu. Zorxanalar, zorxana elementləri tədricən aradan çıxsa da, bəzi əyalətlərdə bu günə kimi mövcuddur; xalq sənətinin genetik yaddaşında yaşayır.

Rac MƏMMƏDOV